

Türkçe Sesli Betimlemede Gönderimsel Ögeler

Mine Güven

*İngilizce Mütercim-Tercümanlık Bölümü, Ayazağa Hadım Kuru Mevkii, 34396
Sarıyer/İstanbul
mineguven@beykent.edu.tr*

(Gönderilme tarihi 29 Haziran 2017; kabul edilme tarihi 21 Kasım 2017)

ÖZ: Bu çalışmanın amacı, Türkçe sesli betimleme metinlerinde gönderimsel ögelerin öncülleriyle ilişkilendirilmesinin Türkçenin yapısından ötürü (örn. uygun bağlamlarda söylenmeden geçilebilen adılar ve tamlayan ekli ad öbekleri) güçleştiğini göstererek bu sorunun olası çözümlerini tartışmaktır. Yaklaşık 30,000 sözcük içeren veri tabanı, bir İngilizce çeviri bölümü öğrencilerinin görsel-işitsel çeviri dersi kapsamında ürettikleri Türkçe sesli betimleme metinlerinden oluşmaktadır. Veri çözümlemesi sonucu elde edilen bulgular, Türkçenin olağan sözdizim ve edimbilim kuralları gereği tümcede söylenmeden geçilebilen gönderimsel ögelerin öncülleriyle ilişkilendirilmesinin sesli betimleme ortamında durum bağlamındaki görsel ögelerden yararlanılamaması nedeniyle zorlaştığını göstermektedir. Bu sorunu çözenin bazı yolları ise sözcük sırasını değiştirmek, tümce ezgisini doğru kullanmak, ve eşgönderimliliğin doğru yorumlanabilmesi için gerektiğinde artgönderim ilişkisindeki öncülleri ad öbeği biçimde tekrarlamaktır.

Anahtar sözcükler: sesli betimleme, gönderimsel öge, öncül, eşgönderimli, eşdizinleme

Referential Elements in Turkish Audio Description Texts

ABSTRACT: This study focuses on Turkish audio description texts in an attempt to illustrate the difficulty in linking referential elements with their antecedents arising from particular structural properties of Turkish (e.g. the possibility to omit pronouns and genitive-marked possessor noun phrases in appropriate contexts) and to discuss possible solutions for this problem. The data to be analyzed come from a 30,000-word corpus consisting of audio description texts prepared by students taking a course in audio-visual translation in an undergraduate program in translation studies. A detailed data analysis indicates that omission of antecedent pronouns and possessor noun phrases due to regular syntactic/pragmatic conventions of Turkish hampers unambiguous co-indexation of referential elements, especially given the unavailability of visual input in the audio description environment. In order to facilitate correct interpretation of co-referentiality, possible solutions are word order changes, proper use of sentence intonation and repetition of antecedents in the form of full noun phrases, etc.

Key words: audio description, referential element, antecedent, co-referential, co-indexation

<http://dx.doi.org/10.18492/dad.324087>

Dilbilim Araştırmaları Dergisi, 2017/2, 1-20.

© 2017 Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

1 Giriş

Sesli betimleme (SB), tiyatro, sinema ve televizyon programlarının görme engelli bireylere erişilebilir kılınması için kullanılan bir teknik olup bu programlardaki eylem, beden dili, yüz ifadesi, sahne ve kostüm gibi görsel olarak sunulan öğelerin betimlendiği ek bir anlatı olarak tanımlanabilir (Benecke, 2004, s. 78).

Sesli betimlemesi yapılacak program izlendikten sonra görsel öğelerin sözcüklerle betimlendiği bir metin hazırlanır. Hazırlanan metin, doğuştan görme engelli olanlarla ilerleyen yaş ya da bir hastalık sonucu görme yetisini yitirenlerin görsel öğeleri algılama biçimlerinin farklı olduğu göz önünde bulundurularak tekrar gözden geçirilir. Böylece son hali verilen metin, programın içinde yer alan olay örgüsünün alınmasını etkileyebilecek ses ve müzik efektlerini kapatmayacak biçimde ve diyalogların arasındaki sessiz boşluklara sığdırılarak kaydedilir (Benecke, 2004, s. 78-80).

Ülkemizde SB konusunu çeviribilim ve dilbilim açısından ele alan öncü çalışma Polat (2009)'dur. Bu çalışmada, Boğaziçi Üniversitesi Mithat Alam Film Merkezi Sesli Betimleme Ekibi tarafından 2006 yılında hazırlanan ve Türkiye'de gerçekleştirilen ilk SB çalışması olan Umut Aral'ın kısa metrajlı *Çarpışma* filminin SB metni incelenmiştir. Son zamanlarda sesli betimlemeyi konu alan başka araştırmalar da yayımlanmıştır (örn. Baş, 2016; Okyayuz & Kaya, 2016).

Türkiye'deki SB araştırmalarına bir katkıda bulunmak amacıyla hazırlanan bu çalışmanın amacı, Türkçe SB metinlerindeki dilsel öğelerle dünyadaki varlıklar arasında gönderim ilişkisi kurulması sırasında görsel öğelere erişimin bulunmaması nedeniyle ortaya çıkabilecek olası sorunları göstermek ve çözüm yollarını tartışmaktır. Çalışma řu biçimde düzenlenmiştir: İkinci bölümde gönderimsel öğelerle ilgili yapılmış kuramsal çalışmalara değinilecek; üçüncü bölümde ise veri tabanındaki metinler nitel çözümleme yöntemiyle ele alınarak Türkçe SB metinlerinde gönderimsel öğelerin öncülleriyle ilişkilendirilmesinin Türkçenin kendine özgü yapısından ötürü güçleştiği gösterilmeye çalışılacaktır. Son bölümde ise bulgular özetlenerek gönderim ilişkisinin kurulmasını kolaylaştıracağı düşünülen Türkçeye özgü çözüm yöntemleri önerilecektir.

2 Kuramsal Çerçeve

Dünyadaki varlıklarla onları anlatan dilsel ifadeler arasında kurulan gönderim ilişkisi, dilbilim alanının önemli konularından biridir.¹ Gönderimsel öğeler,

¹ Bu çalışmada kullanılan başlıca terimlerin İngilizce karşılıkları şöyledir: *adıl düşürme* (pro-drop), *artgönderim* (anaphora), *bağdaşıklık* (coherence), *bağlama* (binding), *belirgin* (salient), *boş artgönderge* (empty anaphor), *çokluortam* (multimedia), *devredilemez iyelik* (inalienable possession), *dışgönderim* (exophora),

yazılı ve sözlü metinlerde yer alan ad öbekleri, adıllar ve artgöndergelerden oluşur. Herhangi bir gönderimsel ögenin hangi varlığa gönderimde bulunduğu, içinde bulunduğu metne dayanılarak bulunabiliyorsa buna metinsel gönderim ya da içgönderim denir (Halliday & Hasan, 1976). Gönderimsel ögenin öncülü metinde kendisinden önce geçiyorsa artgönderim, kendisinden sonra geçiyorsa öngönderim ilişkisinden söz edilir. Örneğin, (1a)'daki *ona* açık adılının öncülü *yaşlı adam* ad öbeğidir. (1b)'deki *şunu* adılı ise kendisinden sonra gelen tümceye gönderimde bulunmaktadır.

- (1) a. Paketi yerden alan [yaşlı adam]_i kadına paketi zaferle gösterirken kadın heyecanla [ona]_i elindeki takma dişleri gösteriyor. (L18)
 b. [Şunu]_i açıkça belirtelim: [Sesli betimleme gereklidir.]_i (üretilmiş örnek)

Durumsal gönderim ya da dışgönderim adı verilen durumda ise gönderimsel ögenin öncülü metinde yer almaz. Katılımcı, gönderimde bulunulan varlığı, duyularından elde ettiği bilgiden yararlanarak ya da söylemin içinde olduğu ortamda arayarak bulur (Halliday & Hasan, 1976). Dışgönderim özellikle sinema metinlerinde önem kazanmaktadır çünkü çokluortam ürünlerinde görsel kanaldan verilen iletiyle işitsel kanaldan verilen iletinin zaman zaman artıklık gösterdiği bilinmektedir (Díaz Cintas & Remael, 2007). Bir başka deyişle, sözel olarak ifade edilen bir bilgi aynı zamanda görselde de bulunmaktadır. Hatta bazen senaristler, resimlerle diyaloglar arasındaki bu etkileşimden faydalanarak, metiniçi bağlamda öncülü bulunmayan adıllar kullanabilmektedir. Örneğin, (2)'deki sahnede, kamera önce çevredeki ağaçlara konan akbabalaları gösterir. Daha sonra, Harry sargılı bacağını tutarak konuşur. Öncülleri metinde yer almadığı için yorumlanamayan adıllar ((2a)'da *them*, (2b)'de *they*, (2c) ve (2e)'de *it*) sadece görsel öğeler sayesinde anlaşılır hale gelmektedir.²

gönderimsel ifade/G-anlatım (referential expression), *gönderme noktası* (point of orientation), *görsel kanal* (visual channel), *görsel-işitsel* (audiovisual), *gösterge* (sign), *gösterimsel* (deictic), *içgönderim* (endophora), *işitsel kanal* (auditory channel), *konusalılık* (topicality), *non-verbal* (sözel olmayan), *öngönderim* (cataphora), *özgül* (specific), *verbal* (sözel), *yönetim ulamı* (governing category) ve *zamansal eşleme* (time synchrony).

² Bu filmin İngilizce sesli betimlemesi yapılıyor olsaydı, belki (2e)'deki “kangren” dünya bilgisinin bir parçası olarak izleyicinin çıkarımına bırakılabilirdi ama diyaloglardaki öteki adılların dünyada hangi varlığa gönderimde bulunduğu anlaşılabilmesi için filmin görselliğini ilgilendiren bu bilgilerin mutlaka verilmesi gerekirdi. Türkçe sesli betimleme yapılması durumunda ise dublaj metni ikinci bir kısım olarak ortaya çıkardı çünkü büyük olasılıkla daha önceden başka bir ekip tarafından hazırlanmış olurdu ve içeriğine müdahale edilemezdi. Üstelik dublaj için hazırlanmış bu

(2) *Kilimanjaro'nun Karları* (1952, Henry King)

- a. Harry: I wonder is it sight or is it scent that brings them?
'Acaba Ø görünüme mi kokuya mı geliyorlar?' (= akbabalar)
- b. Helen: They've been about for ever so long. They don't mean a thing.
'Ø O kadar uzun zamandır buralardalar ki. Hiçbir anlamı yok onların.'
(= akbabalar)
- c. Harry: The marvellous thing is that it's painless now.
'Harika olan Ø artık acı vermemesi.' (= yara)
- d. Helen: Is it really?
'Gerçekten mi?'
- e. Harry: Yes. That's how you know when it starts. (Díaz Cintas & Remael, 2007, s. 51'den uyarlandı.)
'Evet. Ø Başladığını işte öyle anlıyorsun.' (= kangren)

Gönderimsel ögelerin görünümleri, sözdizim, edimbilim, söylem çözümlemesi ve metindilbilim gibi farklı altalanlar açısından değerlendirilebilir. Örneğin, bazı çalışmalar artgönderimi sözdizim açısından incelerken (Chomsky 1981, Huang 1984), bazıları ise konusallığı, bilgi yapısını ya da katılımcıların bilişsel durumunu irdelemiştir (Givón 1983, Grosz, Joshi & Weinstein 1983, Chafe 1994, vb.). Bu çalışmanın kısıtlı çerçevesinde ayrıntılarıyla ele alınamayacak olsa da Türkçede tam ad öbeklerinin, açık adılların ve boş artgöndergelerin dağılımını ele alan çok çeşitli araştırmalar yapılmıştır (örn. Enç 1986, Taylan 1986, Kornfilt 1987, Kerslake 1987, Özsoy 1990, Ruhi 1992, Oktar 1997, Turan 1998, Schroeder 1999, Öztürk 2000, Türkkan & Yağcıoğlu 2006, Demircan 2008, Çeltek ve Oktar 2017, vb.).

Gönderimsel ögelerin davranışı dillerarası farklılık göstermektedir. İngilizce gibi adıl düşürmeyen dillerde, açık adıllar kullanılarak, belirgin öncüllere gönderimde bulunulur ve söylem konusu sürdürülür (Givón, 1983). Örneğin, (3a)'daki adıl, *Peter*'la eşdizindir. Yunanca gibi hem boş hem de açık adıl kullanılan dillerde ise, boş adıllar söylem konusunu sürdürmek, açık adıllarsa konu değiştirmek için kullanılır (Givón, 1983). Örneğin, (3b)'deki boş adılın öncülü, *Petros*'tur. (3c)'deki açık adıl ise konu değiştirme işlevi göreceği için *Yani* öncülüne bağlanacaktır. Türkçe ise (3d)'de Yunancaya benzer bir davranış gösterirken (3e)'deki *o* adılının davranışı bakımından Yunancadan ayrılmaktadır: *o* adılı ile Ahmet ya da Mehmet'ten ziyade 3. bir kişiye gönderimde bulunulmaktadır.

diyaloglarda ((2a-e)'deki çeviri tümcelerde olduğu gibi) açık adıl bile olmaz; bütün bu dişgönderim ögeleri söylenmeden geçilmiş olurdu.

- (3) a. As Peter_i sat with John_j on the bus, he_i found a bag under the seat.
 b. Kathós [o Pétrós]_i kathótan [me ton Jáni]_j [sto leoforío],
 iken [Petros] otur-3.tekil/bitmemiş/geçmiş [Yani ile] [otobüste],
*pro*_i vrike [mia tsánta] [káto apó to káthisma].
 bul-3.tekil/bitmiş./geçmiş [bir çanta] [koltuğun altında]
 ‘Petros Yani’yle otobüste otururken, (*pro*: Petros) koltuğun altında bir
 çanta buldu.’
 c. Kathós [o Pétrós]_i kathótan [me ton Jáni]_j [sto leoforío], aftós_j vrike [mia
 tsánta] [káto apó to káthisma].
 ‘Petros Yani’yle otobüste otururken, (aftós: Yani) koltuğun altında bir
 çanta buldu.’ (Cunnings ve başk. 2016:3-4, örn. 1, 2a-b’den uyarlandı.)
 d. Ahmet_i Mehmet_j’le otobüste oturuyordu. Ø_i koltuğun altında bir çanta
 buldu.
 e. Ahmet_i Mehmet_j’le otobüste oturuyordu. O_j koltuğun altında bir çanta
 buldu.

Gönderimsel ögeler açısından SB metinlerinin kendilerine özgü niteliği ise tarafsızlığın korunması amacıyla, üçüncü kişi anlatı tekniğinin kullanılmasıdır (Rai, Greening, & Petré, 2010, s. 64, 75). Bir başka deyişle, SB metinlerinde (çocuk programları dışında (Ofcom, 2000, s. 13)) birinci ve ikinci kişi gönderimsel ögeler bulunmaz. ABD, Almanya, Birleşik Krallık, Fransa, İspanya ve Yunanistan gibi ülkelerin SB kılavuzlarına bakılırsa, sesli betimlemede ekranda görünen karakterlere hangi durumda ne tür ögelerle gönderimde bulunulacağı konusunda bir uzlaşmaya varılamamıştır (Rai, Greening, & Petré, 2010, s. 5-6). Örneğin, Almanya, Fransa ve Yunanistan’da, karakterler programda adları ilk defa geçene kadar, örneğin “kısa saçlı kadın” gibi, fiziksel özellikleriyle tanımlanmaktadır. Birleşik Krallık’ta ise, programın olay örgüsü açısından sakıncalı olmadığı sürece, karakterlerin adları programın hemen başında verilerek (örneğin “Gizem” gibi), uzun fiziksel betimlemelerden kaçınılmakta ve yanlış anlamalar engellenmektedir (Ofcom, 2000, s. 20; Rai, Greening, & Petré, 2010, s. 76, 110). Karakterler, adları verildikten sonra da tutarlı bir biçimde yine adlarıyla anılmaktadır (Rai, Greening, & Petré, 2010, s. 84). Hatta, ABD’de kime gönderimde bulunulduğu kuşkuyla yer olmayacak biçimde açık olmadığı sürece adıl kullanımı önerilmemektedir (Rai, Greening, & Petré, 2010, s. 76). Örneğin, ekranda aynı anda birden fazla kişi görünüyorsa kimin ne yaptığının doğru olarak anlaşılabilmesi için yapılması gereken özel adın tekrarlanmasıdır. Bunun sonucu olarak, SB metinlerinde normalde olduğundan daha fazla özel ad kullanılmış olur (Rai, Greening, & Petré, 2010, s. 110). Özel ad kullanılarak hem uzun, tanımlayıcı ifadelerden kaçınılmış, hem de adillerin neden olabileceği olası bulanıklık giderilmiş olur.

Kısaca söylersek, gönderimsel ögelerin dağılımının dillerarası farklılıklar göstermesinin yanısıra SB metinlerinde görsel ögelere erişimin bulunmaması

ve sadece 3. kişi ögelerin kullanılması nedeniyle bulanıklık olasılığı artmaktadır. Aşağıdaki bölümde Türkçe SB metinlerinde gönderimsel ögelerin görünümleri incelenerek gönderim ilişkisinde bulanıklık görölüp görölmediği saptanmaya çalışılacaktır.

3 Veri Çözümlemesi

Bu çalışmanın veri tabanı, bir İngilizce mütercim-tercümanlık bölümü üçüncü sınıf öğrencilerinin görsel-işitsel çeviri dersi bağlamında ürettikleri SB metinlerinden oluşturulmuştur ve yaklaşık 30,000 sözcük içermektedir. Metinleri hazırlayan öğrencilerin hiçbirinin daha önceden SB metni üretme deneyimi bulunmamaktadır. Öğrencilere görsel-işitsel ürünlerin göstergebilimsel özellikleri genel olarak anlatılarak, görsel ve işitsel kanaldan iletilen sözel ve sözel olmayan gösterge türleri örneklendirilmiştir (Delabastita, 1989) (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1: Gösterge türleri ve betimleme yöntemleri

Gösterge türü	Gösterge örnekleri	Betimleme yöntemi
Sözel-görsel	Ekranada görünen yazı, tabela, vb.	Sesli Betimleme
Sözel olmayan-görsel	Zaman, yer, kişi ve nesnelere	
Sözel-işitsel	Diyaloglar, güfteli müzik	İşitme Engelliler için Altyazı
Sözel olmayan-işitsel	Ses efektleri, enstrümental müzik	

Öğrencilerden, notsuz sınıfıçı alıştırma, notlu ev ödevi ya da kısa sınav olarak, görsel ögelerle işitsel ögelerin (zamansal) eşlemesini gözardı ederek, 20 saniyelik bir *Lays* patates cipsi reklamını³ ve *Perfect Day: Flat Tyre* (1929,

³ *Lays* patates cipsi reklamında yaşlı bir çift, yere düşen *Lays* paketini ele geçirip cipsleri yiyebilmek için birbirleriyle mücadele eder. Yaşlı adam, yaşlı kadını önce yere düşürür, sonra da sırtına bastonla bastırıp yerden kalkmasını engeller. Son sahnede cips paketi yaşlı adamın elinde, adamın takma dişleri de yerde yatan yaşlı kadının elinde görölür. Bu reklam filmine <https://www.youtube.com/watch?v=GblPIrA9dcs> adresinden erişilebilir. Son erişim tarihi 4 Mayıs 2017.

James Parrott)⁴ filminin yaklaşık 3,5 dakikalık bir bölümünü betimlemeleri istenmiştir.⁵

Sesli betimlemesi yapılan bu iki görsel-işitsel ürünün ortak özelliği ise diyalogsuz olmalarıdır. Sesli betimlemede karşılaşılan en zorlayıcı kısıtlardan biri, görsel-işitsel ürünlerdeki işitsel-sözel göstergelerle (dış ses olarak işitilen bir anlatıcının ya da ekranda görünen karakterlerin sözleri), ürüne sonradan eklenen (ve yine işitsel-sözel göstergelerden oluşan) SB metninin eşzamanlı olarak verilememesidir. Sessiz film ve diyalogsuz reklam filmi kullanılarak, öğrencilerin üretecekleri metinlerde SB metninin diyaloglarla çakışma olasılığı ortadan kaldırılmıştır.

Alanyazımında belirtildiği gibi, Türkçenin kendine özgü niteliği sonucu, özne, nesne/üye ya da tamlayan görevindeki ad öbekleri adillaştırılıp dağılım koşulları uygun olduğunda da söylenmeden geçilebilmektedir (Taylan 1986, Kerslake 1987, Ruhi 1992, vb.). Aşağıda sırasıyla bu görevlerdeki gönderimsel öğelerin görünümü ele alınarak SB ortamındaki gönderim ilişkisi incelenecektir.

3.1 Özne Görevindeki Gönderimsel Öğeler

Özne görevindeki gönderimsel öğelerden sırasıyla boş adılar, açık adılar ve tam ad öbeklerini ele alalım. (4-6)'da Türkçede bu konuda yapılan çalışmaları destekler biçimde, söylemde konu olan özne adılarının yeni bilgi vermedikleri ya da bir karşıtlık olmadığı sürece söylenmeden geçildiği görülmektedir (Taylan 1986, Kerslake 1987, Ruhi 1992, vb.). Türkçede 3. kişi uyum ekleri sıfır biçimle ifade edildiğinden yükleme bakılarak da öncüller

⁴ *Perfect Day: Flat Tyre* filminde Stanley, Oliver, eşi ve Edgar Amca bir Pazar günü piknik yapmak üzere yola çıkarlar. Patlayan lastiği onarmaya çalışırken Stanley'in sakarlıkları sonucu Oliver'in eli ezilir ve kafasına arabanın kapısı çarpar. Edgar Amca'nın sargılı ayağı ise önce Stanley'in ayağının, sonra düşen krikonun, sonra Stanley'in poposunun, en son olarak da krikodan düşen arabanın tekerleğinin altında kalır. Bu filme https://archive.org/details/stan_laurel_oliver_hardy_flat_tire adresinden erişilebilir. Son erişim tarihi 4 Mayıs 2017.

⁵ L1-30 olarak belirtilen örnekler, notlu değerlendirme yapılmayan sınıfıçi alıştırma olarak hazırlanmış, ortalama 60 sözcükten oluşan *Lays* patates çipsi reklamı betimlemeleridir. *Perfect Day: Flat Tyre* filminin betimlendiği iki grup metin bulunmaktadır. Q1-59 olarak belirtilen örnekler, 30 dakika süre tanınan bir kısa sınav ortamında üretilmiştir. Öğrenciler filmi 2 kez izledikten sonra kendilerine verilen İngilizce olay örgüsü özetinden yararlanarak ortalama 250 sözcüklük birer metin hazırlamıştır. T1-34 olarak belirtilen örnekler ise ortalama 500 sözcükten oluşan, notlu değerlendirmeye tabi olan, yönlendirme ve sözcük sınırı olmadan hazırlanmış ev ödevlerinden elde edilmiştir.

bulunamamaktadır. Ayrıca, *Perfect Day* filminin olay örgüsünde üç adam yer aldığından gönderimsel öğelerin yorumlanması daha da güçleşmektedir. Örneğin, (4a)'da bahsedilen sahnede, Stanley arabanın kapısını açarken kapı yanlışlıkla Oliver'a çarpar. Oysa (4a)'da özne *Stanley* öncülüne bağlanan adıl, söylenmeden geçildiği için, Oliver'a çarpanın Stanley olduğu düşünülebilir. Hatta, *kapıyı* ad öbeği yalnızca *aç-* eyleminin değil *çarp-* eyleminin de nesnesi olabileceği için büyük olasılıkla Stanley'in kapıyı Oliver'ın kafasına bilerek çarptırıldığı yorumuna gidilecektir.⁶

- (4) a. [Sten]_i Olis'e krank kolunu veriyor_i ve Ø_i [kapıyı]_j açarken_i Ø_j Olis'in kafasına Ø_j çarpıyor_j.
b. Ø_i Arabadan inerken_i de Edgır Amca'nın sargılı ayağına basıyor_i. (Q15)

Benzer bir durum (5b)'de de görülmektedir. (5b)'de hem özne hem de nesne adılı söylenmeden geçilmiştir. Türkçenin olağan yapısına uygun bir yapı kullanan metin yazarı, görsel dikkatinin odağında *aracın kapısı* bulunduğundan, *kapıyı* ad öbeğini yinelemeyi gerekli görmemiş olmalıdır. Ancak, SB metinlerinin görsel öğelere dayanılarak hazırlanması, SB kullanıcıları için yanıltıcı olabilmektedir çünkü artgönderimleri yorumlamak için sadece sözel bilgiye -yani metniçi ipuçlarına- dayanarak bir çıkarıma gidebilmektedirler. Fryer (2016)'da belirtildiği gibi, SB metni, filmin özgün ses kaydında yer alan diyaloglarla etkileşim içinde olduğundan özerk olamasa da kendi içinde bağdaşıklık gösterir. Bunun sonucu olarak, SB kaydında herhangi bir adıl işitildiğinde, SB kullanıcısı, bu adıl yoluyla diyaloglarda sesi işitilen son kişiye değil, SB metninde sözü edilen son kişiye gönderimde bulunulduğunu düşünecektir (s.64).

- (5) a. Sürücü_i aracın tekerleğiyle ilgilenmek için eğilir.
b. Zayıf adam_j sürücüyü_i farketmez, [aracın kapısını]_k hızla açar ve Ø_j Ø_k sürücünün kafasına çarpar_j. (T4)

(6c)'de boş özne, sözdizimsel yapıya göre *adamın kırık ayağı* olmalıdır. Ancak, *ayağını kaldırıp koy-* eylemi canlı/insan olan bir kılıcı gerektirdiğinden öznenin "ayağı acıyan adam" olduğu çıkarımı yapılabilir.⁷

⁶ Örnekler öğrencilerin yazdığı biçimde, düzeltme yapılmadan kullanılmıştır. Yabancı özel adların, yabancı dil bilmeyen seslendirme sanatçıları düşünülerek okunduğu gibi yazılması, dublaj çevirisinde genel olarak benimsenen bir uygulamadır.

⁷ (6c)'de görsellere başvurulmadan tam olarak anlaşılamayacak asıl öge ise "kapının oraya kaldırıp koy-" ifadesidir. Gösterimsel niteliği dolayısıyla *oraya* ifadesi en az (6a)'daki *arabanın basamağı* ifadesi kadar hayal gücünü zorlayacaktır.

- (6) a. [Ayağı acıyan adam]_i, ayağını arabanın basamağına koyuyor.
 b. ... [zayıf adam]_j ayağa kalktığı için darbenin etkisiyle dengesini kaybediyor ve Ø_j [oturan adamın]_i kırık ayağını uzattığı basamağı düşüyor.
 c. [Adamın; kırık ayağı] bir kez daha acıyor ve Ø_i ayağını kapının oraya kaldırıp koyuyor?. (T9)

(7c)'deki dönüşlü adıl ve (7b)'deki işteş adılın yorumlanması herhangi bir sorun yaratmamaktadır çünkü her iki adıl da yönetim ulamlarında bağlı durumdadır.⁸ Öte yandan, (8c)'deki *onlar* adılı, (8a-b)'de açıkça belirtilmiş 3. çoğul kişi bir öncül olmadığı ve en son bahsedilen 3. kişiler Stanley ve Edgar Amca olduğu için yanlış bir yoruma yol açmaktadır. Ayrıca, (8c)'deki bu adıl - (7b)'deki *onlar* gibi karşıtlık göstermediği halde- açık olarak ifade edildiği için yadırgatıcıdır. (9b)'de ise *iki adam* ad öbeğinin öncülü, şoför ve onunla atışan adam olabileceği gibi metinde daha önce sözü edilmemiş biri de olabilir. Ayrıca, (9b)'deki *birisi* ifadesi -biçimbirimsel yapısı nedeniyle- sanki aynı ortamda dördüncü bir kişi varmış gibi anlaşıldığından sorunlu görünmektedir.

- (7) a. Bunun üzerine, [arabayı kullanan adam]_i ile [gri takım elbiseli adam]_j arasında bir şapka savaşı başlar.
 b. [Onlar]_{i+j} [birbirine]_{i+j} vurdukça adamın alçılı ayağını daha çok acıttılar; çünkü adamın ayağına sürekli vurmaktadırlar.
 c. [Ayağı alçılı adam]_k, [kendini]_k korumak için bastonunu sağa sola sallar. (T20)
- (8) a. [Stan]_i bir şekilde lastiği yerinden çıkartıyor, fakat metal parça [Edgar Amca]_j'nin ayağına doğru gidiyor ve ayağının üstünden geçiyor.
 b. [Stan]_i lastikten kesici cismi çıkartıyor ve fırlatıyor.
 c. [Onlar]_j yeni bir lastik yerleştiriyor.
 d. Ø_j Arabaya geri biniyorlar. (Q19)
- (9) a. [Şoförle atışan adam]_i arabaya dönüp bavulları kaldırmaya çalışırken [arabanın arkasında durup eğilmiş ve elini arabanın arkasına koymuş şoförün]_j eline bavulu düşürüyor.
 b. [İki adam]_{i+j} tartışırken, [bir-i-si]_{i?j??} tekeri değiştirmesi için gerekli olan aleti [şoföre]_j uzatıyor ve [o sırada eğilmiş olan şoförün]_j kafasına arabanın kapısı çarpıyor. (T22)

⁸ Üretici Dilbilgisi'nin bir modülü olan Bağlama kuramında gönderimsel ögeler bağlama özelliklerine göre üç türe ayrılır: (i) A ilkesine göre artgöndergeler yönetim ulamlarında bağlı olmalıdır. (ii) B ilkesine göre adılar yönetim ulamında bağımsız olmalıdır. (iii) C ilkesine göre gönderge biçimleri (G-anlatım/gönderimsel ifade) her yerde bağımsız olmalıdır (Chomsky 1981).

(10)'da metin yazarının görsel ögelere başvurmayı gerektirecek biçimde özgül olmayan ad öbekleri kullanması bulanıklığa neden olmaktadır: (10c)'deki *adam* sadece *alçılı ayak* sözü sayesinde öteki iki adamdan ayrıştırılabilir. (10d)'de SB kullanıcısının elinde kriko bulunan kişinin *gri takımlı adam* olduğunu anlaması için dört tümce öncesini anımsaması gerekmektedir. *Zavallı adam* ad öbeğinin öncülü de yine dünya bilgisi ile bulunabilir. (10e)'de yere düşen kişinin *gri takımlı adam* olarak yorumlanmasını sağlayan, *yine* belirteciyle *düş-* eyleminin yinelenmesidir. Söz konusu bağlamda yere düşen kişi *otomobili kullanan adam* olarak da yorumlanabilir çünkü (10d)'de konu olan ve dolayısıyla daha belirgin olan özne görevindeki *otomobili kullanan adam* ad öbeğidir. Benzer bir biçimde, (11c)'deki *adamın* ad öbeğinin doğru yorumlanabilmesi için de mantıksal bir çıkarıma gidilerek, kapının kapıyı açan kişinin kendi kafasına çarpmayacağı sonucuna ulaşılması gerekmektedir.⁹

- (10) a. [Otomobili kullanan adam]_i arka sol kapıyı kapatıp tekerleğin vidasını sökmeye başlar.
 b. [O]_i tekerleği sökerken [gri takımlı adam]_j elinde krikoyla otomobilden inmek için kapıyı açar ve [otomobili kullanan adam-in]_i kafasına kapıyı çarpar.
 c. Bu esnada [ayağı alçılı adam]_k onlara güler. [Gri takımlı adam]_j tam otomobilden inerken, adam-in₇ alçılı ayağına basar.
 d. Bunun üstüne [otomobili kullanan adam]_i [gri takımlı adama]_j kızıp Ø_j vurunca adam-in₇ elindeki kriko da zavallı adam-in₇ ayağına düşer.
 e. Bunlar yetmezmiş gibi [gri takımlı adam]_j krikoyu yerden alırken, [otomobili kullanan adam]_i ona_j levye ile vurur ve adam₇ yine zavallı adam-in₇ alçılı ayağının üstüne düşer. (T16)
- (11) a. [Ayağı sakat olan adam]_i arabanın kenarına oturup diğer iki adamın tekerleği incelemesini izliyor.
 b. [Arabaya sonradan binen adam]_j bijon anahtarını [dışardaki adama]_k uzatıyor.
 c. [Bijon anahtarını alan adam]_k tekerleğin üzerine eğilmişken [içerdeki adam]_j kapıyı açıyor, kapı adamın₇ kafasına çarpıyor. (T17)

3.2 Nesne ya da Üye Görevindeki Gönderimsel Ögeler

Türkçede nesne ya da üye görevindeki gönderimsel ögeler, söylenmeden geçildiğinde -özne görevindeki adıllardan farklı olarak- arkalarında uyum eki kalmamaktadır. Bu durumda, gönderim ilişkisinin yorumlanmasında çevredeki görsellerin ve dünya bilgisinin daha fazla önem kazanacağı düşünülebilir.

⁹ (11b)'deki *sonradan* belirteci ise gösterimsel nitelik taşımakta olup hangi zamansal gönderme noktasına göre değerlendirileceği belirsizdir.

Örneğin, (12)'de "tekeri çıkarma" olayına gönderimde bulunan *bunu* adılı söylenmeden geçilmiştir. (13b)'de ise yönelme durum ekiyle kullanılan *dokun-* eyleminin tümleci *beyefendinin omzu -beyefendi* öncülüne bağlı *onunla* adılı söylenmeden geçildiği için- *ilgilen-* eyleminin tümleciymiş gibi yorumlanabilmektedir. Ancak, (13b)'deki bu anlatım bozukluğuna rağmen söylenmeden geçilen *onunla* adılının öncülünün bulunması için dünya bilgisi/mantıksal çıkarım yeterli olduğundan, (13b)'deki gönderim ilişkisi doğru yorumlanabilmektedir.

- (12) [Stenli tekeri çıkarmaya çalışıyor]. Epey uğraştıktan sonra Ø_i başarıyor. (Q50)
- (13) a. Bu sırada beyfendi_i, acı içinde iki bayanı_j ortasında oturuyor.
b. Bayanlar_j teselli amaçlı beyfendinin_i omzuna_k dokunup, Ø_j Ø_{i?/k?} ilgileniyorlar. (T32)

3.3 Tamlayan Ekli Adöbeği Görevindeki Gönderimsel Ögeler

(14a-c)'deki metinde yeni bilginin aşama aşama eski bilgi haline gelişi kullanılan ad öbeklerinin seçimiyle açık bir biçimde belirtilmiştir: *arabanın koltuğunu* (14a), *bu koltuğu* (14a), *koltuğun* (14c). Bu durumlarda bulanıklık söz konusu değildir. (14)'teki asıl ilginç nokta ise şudur: (14b)'de *çekiyor* yüklemine öznesi sesletilmemiştir ama bu öznenin (14b)'deki (tamlayan ekli) *Oliver* ad öbeği olduğu çıkarımına varılabilir.¹⁰

- (14) a. Stenli_i sol arka kapıdan arabaya binip arabanın koltuğunu kaldırıyor ve bu koltuğu Olivir_j'in_j elinin üstüne koyuyor.
b. Olivir_j'in_j el-i acıyor ve Ø_jØ_j kız-arak_jØ_j el-i-ni_j çekiyor.
c. Stenli koltuğun altından çıkardığı krank kolunu Olivir'a verip arabadan inerken arabanın kapısını yere eğilmiş olan Olivir'a çarptırıyor. (Q50)

(15-18)'de de benzer bir sorun görülse de dünya bilgisi sayesinde gönderimde bulunulan varlık saptanabilmektedir. (15b)'de *Hardy'nin eli* ad öbeğinin tamlayanı, *ve* bağlacıyla eşbağlanmış ikinci tümcenin öznesi olarak yorumlanmak durumundadır. (16b)'de tamlayan ekli ad öbeği olmadan kurulmuş iyelik öbeğinin içine iki yantümce (*neye uğradığına şaşırarak*) yerleştirilmiştir. (17b)'de bastonunu kaldıran, adamın ayağı olamayacağına göre, yine söylemde konu olan canlı varlık, söylenmeden geçilen özne olarak yorumlanmak durumundadır. (18b)'de adlaştırmının gerektirdiği tamlayan ekli

¹⁰ (14b)'deki *kızarak* yantümcesinin hem öznesi hem de nesnesi söylenmeden geçilmiştir.

yantümce öznesi bulunmamaktadır. Bunun sonucu olarak da (18b)'de dünya bilgisine başvurulmadan sadece dilbilgisel yapıya dayanıldığı takdirde, inen varlığın Laurel olduğu yorumuna gidilebilir. (18)'deki metnin yazarı *lastik* ad öbeğinin yeterince belirgin olduğunu düşünmüş ya da metindışı/durumsal ögelere güvenmiş olabilir.

- (15) a. O sırada koltuğu söken Laurel_i koltuğu Hardy'nin_j elinin olduğu arka kısma doğru koyuyor.
 b. Hardy'nin_j eli koltuğun altında kalıyor ve aniden Ø_j elini çekiyor. (T19)
- (16) a. ... fakat Hardy tekerleği tamir ettiği için kapı Hardy'nin yüzüne çarpıyor.
 b. Hardy_i neye uğradığına şaşırarak başı dönmeye başlıyor ve afalliyor. (T19)
- (17) a. Laurel_i da savunmaya geçerek şapkasını kullanıyor ve Hardy'ye_j vurmaya çalışıyor.
 b. ... O sırada sakat adamın_k ayağı inciniyor ve Ø_k bastonunu çıkarıp kaldırıyor. (T19)
- (18) a. Araba kayıyor ve sakat adamın ayağının üzerinden geçiyor.
 b. [Laurel]_i [lastiği]_j eline alıyor ve [Ø₇ in-me-si-ne₇ sebep olan] çiviye çıkarıp yola doğru atıyor. (T19)

(15-18)'deki anlatım bozukluklarına rağmen gönderim ilişkisinin doğru yorumlanabilmesinin nedeni, öncelikle bağlamda öncül olarak seçilebilecek birden fazla 3. kişi bulunmamasıdır. Ayrıca (15b), (16b) ve (17b)'de canlı/insan olan varlıkların organları (el, baş, ayak) tamlanan görevinde olduğu için iyelik ilişkisinin yorumlanması kolaylaşmaktadır. (14b)'deki *Oliver'in eli* ad öbeği içinde yer alan *Oliver* ad öbeğinin, eşbağlanmış yantümcenin öznesi olarak yorumlanabilmesini sağlayan, dilbilgisel yapıdan ziyade dünya bilgisidir. Canlı/insan olan bir varlığın organı, devredilemez iyelik gösterdiğine göre (Sansa-Tura, 1986), ikinci kez *el-i-ni* denildiğinde yine aynı varlıktan bahsedildiği varsayılmaktadır. Ayrıca (15b)'de görüldüğü gibi kılıcılık özelliği bulunan *Hardy* ad öbeğinin de önceliği bulunuyor olabilir. Canlı/insan olan özelliği bulunan varlıkların söylemde daha belirgin oluşu da (Givón, 1983) (15-18)'de dilbilgiselliği etkilemiş olabilir.¹¹

¹¹ Givón'un konusallık hiyerarşisine göre, tümcenin konusu olmaya aday adöbeği türleri arasında bir sıralama yapılması gerektiğinde, örneğin, insan olanın, insan olmayandan daha konusal olduğu görülecektir. Aynı biçimde, belirtili olan, belirtisiz olandan; birinci kişi ise sırasıyla ikinci kişi ve üçüncü kişiden daha konusaldır. Ayrıca, konusallık ile gönderim arasında bir ilinti bulunduğundan, hangi varlığa gönderimde bulunulduğu görece olarak daha kolay kestirilebilecek, daha "erişilebilir" konu

Öte yandan, aynı bağlamda birden fazla olası öncül bulunduğu gönderim ilişkisinin yorumlanmasında dilbilgisel yapı önem kazanmaktadır. Örneğin, 3. tekil kişi iyelik eki taşıyan *takma dişleri* ad öbeğinin bulunduğu (19c)'de, tamlayan eki taşıyan bir ad öbeği bulunmadığından *takma dişleri* ile tümcenin öznesi görevindeki *kadın* ad öbeği eşdizinlenebilmektedir. (20b)'de de benzer bir durum görülmektedir.

- (19) a. [Adam]_i [kadın-in]_j kalk-ma-sı-nı_j engell-iyor_i.
 b. [Ø]_{i/7j} [Lays paketi-ni] al-ıp_{i/7j} sırt-ıyor_{i/7j}.
 c. [Kadın]_j [takma diş-ler-i-ni]_{j/7i} [adam-a]_i göster-iyor_j. (L21)
- (20) a. [Adam]_i [paket-i] al-ıp_i [kadın-a]_j göster-di_i.
 b. Fakat [yaşlı kadın-in]_j [el-i-nde]_j [takma dişler-i]_{j/7i} var-dı. (L14)

Bu durumda, (19-20)'deki sorun, SB metnini reklam filmini izleyerek hazırlayan öğrencilerin, görsel verilere erişim olmadığında *takma dişleri* ad öbeğinin *yaşlı kadın* ad öbeğiyle eşdizinleneceğini öngörememesidir. Resim 1'deki kadının ağızındaki dişler açıkça görülmekte olup elindeki takma dişlerin kendisine ait olmadığı anlaşılmaktadır. Takma dişlerin adama ait olduğunu varsayımını kesinleştiren ikinci görsel öge ise adamın dişlerinin görünmesini beklediğimiz ağız kısmının karanlıkta kalmasıdır. Bir başka deyişle, görme engeli bulunmayan izleyici, takma dişlerin kime ait olduğunu görselden yararlanarak hemen bulabilecekken, görme engelli birey ise metinde daha önce hiç bahsedilmemiş ve görsel olmadan dışgönderim ögesine dönüşmüş *takma dişleri* ad öbeğini, SB metninde gönderim ilişkisi bulanıklığa yer vermeyecek biçimde ifade edilmemiş olduğundan, yorumlayamayarak reklam filminin esprisini kaçıracaktır.

Resim 1: Lays reklam filminden bazı kareler

adöbekleri için boş artgönderge ya da vurgusuz adıl kullanmak yeterliyken, daha az erişilebilir adöbeklerine gönderimde bulunmak için adıl yerine adöbeği kullanmak gerekebilir.

4 Tartışma ve Sonuç

Gönderim özömlemesinin sözdizim, bilgi yapısı, söylem yapısı, edimbilim vb. gibi alanlara özgü çeşitli kısıtlara tabi olduğu bilinmektedir. Bu alışmada, Türkçenin kendine özgü yapısından ötürü SB metinlerinde eşgönderim/eşdizinleme konusunda ortaya çıkabilecek olası sorunlara odaklanılmıştır. Veri tabanındaki metinlerin özömlenmesi sonucu, gözlemlenen sorunların üç temel kaynağı bulunduğu saptanmıştır:

- (i) Betimlenen okluortam ürününden kaynaklanan sorunlar:
 - a. *Perfect Day* filminde olduğu gibi aynı sahnede birden fazla 3. kişinin bulunması (olası öncülleri çoğalttığı için) gönderimsel bulanıklığı arttırmaktadır.
 - b. (Diyalogsuz) *Lays* reklam filmindeki esprili finalin sadece görsel olarak ifade edilmiş olması, okluortam ürünlerinde dışgönderimin (örn. (2)) ciddi bir sorun olduğunu göstermektedir.
- (ii) SB metin yazarlarından kaynaklanan sorunlar:
 - a. Daha önce SB metni üretme deneyimi bulunmayan öğrencilerin görsel ögeleri kendi dikkat odaklarının durumuna göre anlatmaları ve SB metninin görme engelli bireyler tarafından nasıl algılanacağını kestirememeleri de bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.¹² Sinema metinlerinde görsel-sözel bağlaşıklığı konu alan Baumgarten (2008), dildişi durumsal bağlamdaki bir nesneye gönderimde bulunularak diyaloglarla fiziksel ortam arasında bir bağ kurulduğunu belirtmektedir (s. 11). Resimlerle sesler arasındaki bağlaşıklığın kesintiye uğradığı SB metinlerinde, görsel ögelerin eksikliğini duyurmayacak bilgilerin sözel olarak eklenmesi gerekmektedir. Bu açıdan, SB yazarlarının sinema diline hakim olmaları ya da en azından görsel okuryazarlık eğitimi almalarında yarar vardır.
 - b. Veri tabanındaki çeşitli anlatım bozuklukları, öğrencilerin Türkçenin bazı yapısal özelliklerine hakim olmadıklarını ve konuşma dilinin etkisiyle savruk bir dil kullandıklarını göstermiştir. Bu bağlamda, dilbilgisel olmayan tümcelerdeki gönderimsel bulanıklığın görsel ögelerden bağımsız olduğu ve bu durumun SB metinlerine özgü bir sorun

¹² Doğuştan görme engelli bir SB kullanıcılarının yorumu şöyledir: “Sesli betimlemecilerin birçok hatası oluyor ve hepsi, görebiliyor olmalarından kaynaklanıyor. Örneğin, “adam kadına saati verir” diyorlar. Halbuki ben o sahnede bir saat olduğundan tamamen habersiz olabilirim. ... Bu durumda benim anladığım, saati daha önce görmüşler ve bu yüzden yeni bir nesne değilmiş gibi davranıyorlar. Oysa benim için yeni...” (Fryer, 2016, s.65).

olmadığı düşünülebilir. Sinirsel/bilişsel deneyler, gönderimsel bulanıklığın çözümlenmesinde bağlama dayalı çıkarıma başvurulması gerektiğini göstermiştir (Nieuwland & Van Berkum, 2008). Ancak, dışgönderimsel öğelerin hangi durumda bulanık hangi durumda açık olduğunun tam olarak saptanabilmesi için, algı çalışmaları yapılarak görsel girdilerin doğal dilin anlaşılmasında ve üretilmesindeki etkisi, hem görme engeli bulunmayan hem de görme engelli bireyler açısından sınanmalıdır. SB metinlerinin görme engelli bireyler tarafından nasıl algılandığı tam olarak ortaya konulduğu takdirde, daha nitelikli metinler üretilir.

- (iii) Türkçenin kendine özgü yapısından kaynaklanan sorunlar:
- a. Türkçenin sözdizimsel/edimbilimsel özellikleri dolayısıyla özne, nesne/üye ya da tamlayan görevindeki öğelerin söylenmeden geçilebilmesi, gönderim çözümlenmesini karmaşıktır. b. Türkçe adlarda kişi ve sayı ayrımı bulunmasına karşın cinsiyet ayrımının bulunmaması bulanıklığı artırmaktadır. Örneğin, (20)'deki "takma dişleri" ifadesi İngilizce olsaydı iyelik adlı açık olacak; *his/her* (eril/dişil) ayrımı yüzünden bulanıklık söz konusu olmayacaktı.
 - c. Türkçedeki bazı eklerin çokişlevliliği, yapıların yorumlanmasını güçleştirmektedir. Özellikle (belirtili ve belirtisiz) ad tamlamalarında görülen *-(s)I(n)* ekiyle ilgili son zamanlarda yapılan çalışmalarda, bu ek için aitlik ulamı (Kunduracı, 2015) ya da geçişlilik (Öztürk & Taylan, 2016) gösterdiği savunulmuştur. Tamlayan olmadığında bileşik sözcük eki olarak tanımlanabilecek bu ek (örn. van Schaaijk, 1996), tamlayan ekli bir ad öbeği olduğunda iyelik eki olarak anlaşılabilir. Örneğin, bağlam dışında bileşik bir yapıymış gibi yorumlanacak *kar romanı* ifadesinin, bir film adı bağlamında *Orhan Pamuk'a söylemeyin Kars'ta çektiğim filmde Kar romanı da var* (2016, Rıza Sönmez) bir belirtili ad tamlamasının parçası olduğu anlaşılacaktır (*Orhan Pamuk'un Kar romanı*). *-(s)I(n)* ekinin bulunmadığı (21c)'de ise takma dişlerin kime ait olduğu saptanamamaktadır.
- (21) a. Adam pakete doğru yönelir.
 b. Ve paketi eline alır.
 c. Adamı buna sevinirken yerde yatan kadını elindeki takma diş-ler-i_{2/3/2/2} adama gösterir. (L15)

Bu bulgular ışığında, Türkçe SB metinlerinde gönderimsel öğelerin aktarılan dünyadaki doğru varlıklarla sorunsuz bir biçimde ilişkilendirilebilmesi için yapılabilecekler şöyle sıralanabilir:

- (i) İyelik ve tamlayan eklerini söylemeden geçmemek. (Örneğın (22)'deki gibi belirtili ad tamlaması kullanılabilir.)
- (22) a. Ayağıını kurtaran adam pakete ulaşıyor ve kadına bakarak gülüyor.
b. Yerde yatan kadın ise gülümseyerek adam-ın takma diş-ler-i-ni gösteriyor. (L20)
- (ii) Başka sözcük ve yapıların kullanıldığı dolaylı anlatıma başvurmak. (Örneğın, (19-20)'deki bulanık yapıların tersine (23)'te takma dişlerin tam olarak kime ait olduğu belirtilmiştir; kimin kime kızdığı ve kimin elini çektiğinin tam olarak anlaşılmadığı (14b) yerine özel adlar ve ortaçlı yapı eklenmiş olan (24) kullanılabilir; (16b) yerine de birbirini izleyen (*neye uğradığına*) *şaşır-*, (*başı dönmeye*) *başla-* ve *afalla-* eylemlerinden ilk ikisinin ortaçlı yantümceye alınarak özneye yüklemlemin daha belirgin olarak sunulduğu (25) gibi yapılar yeğlenebilir.)
- (23) a. Yerde yatan kadın elinde tuttuğu adam-a ait takma diş-ler-i göstererek gülümsüyor.
b. Bunu gören adamın suratı asılıyor. (L13)
- (24) Olivir'in; el-i acıyor ve bu yüzden Stanley'e kız-an; Oliver el-i-ni; çekiyor. (üretilmiş örnek)
- (25) Neye uğradığına şaşır-an ve başı dönmeye başlayan Hardy afallıyor. (üretilmiş örnek)
- (iii) Sözcükleri bulanıklığı engelleyecek biçimde dizmek. (Örneğın, (26)'daki yapıda *takma dişleri* ad öbeğı 3. kişi iyelik eki taşımaktadır ve gönderimde bulunabileceğı tek uygun aday, iki tümce önce ilk kez bahsi geçen, aradaki tümcelerin öznesi ve söylem konusu olan ve böylece söylemde belirgin tutulan *yaşlı adam* ad öbeğidir.)
- (26) Yaşlı adam ... Ama cipsi yiyemeyecek çünkü takma diş-ler-i kadının elinde. (L1)
- (iv) Karakterlere gönderimde bulunmak için adıl ya da tanımlayıcı ad öbeğı yerine -Türkçe açısından yineleme yadırgatıcı olsa da- (27)'deki gibi özel ad kullanmak.
- (27) a. Oliver lastiğe doğru eğildiğinde Stanley kapıyı açar ve Oliver başını çarpar.
b. Arabadan inen Stanley ayakta duran Edgar Amca'nın ayağına basar. (Q28)

- (v) Yantümcesiz, basit tunceler kurmak. (Türkçedeki ulaçların kişi eki taşınamaması nedeniyle yukarıda (4a)'da *açarken*, (4b)'de *inerken* (Stanley belirgin konu olduğu için özne olarak yorumlanabilmektedir.) ve (14b)'de *kızarak* (Oliver'ın Stanley'in sakarlığına kızdığı, dünya bilgisine dayanılarak anlaşılabilir.) bağlamında öznenin saptanması güçleşmektedir.)
- (vi) Tuncce ezgisini ve sözcük vurgusunu doğru kullanmak. (SB metinleri sözlü olarak sunulup işitildikleri an alımlanmak durumundadır. *da* çokişlevli olduğundan, (28b)'de *Adam dahi biner* anlamına gelecek biçimde bir ezgi kullanılırsa yanlış yoruma yol açılarak arabaya binen bir başka kişi varmış gibi anlaşılır. Oysa (28b)'deki *da* konu değiştirme işlevinde kullanıldığından, kastedilen -ayağı alçılı adamdan farklı olarak-gri takımlı adamın arabaya bindiğidir. Bu tür bir bulanıklığı engellemenin yolu ise konu değiştirmek için açık adıl ya da (28c)'deki gibi *IsA* biçimbirimini kullanmaktır.)
- (28) a. Ayağı alçılı adam bastonundan yardım alarak arabadan iner ve arabanın kenarına oturur.
 b. Gri takımlı adam da arabaya biner.
 c. Arabayı kullanan adam ise ceketini çıkarır, salları ve arabanın arkasına atar, elini de arabanın üstüne koyar. (T33)
- (vii) Son olarak, Türkçenin kendine özgü olumlu yanlarından yararlanmak.

Bu son noktayı Braun (2011)'den uyarlanmış bir örnek üzerinden ele alalım. SB metinlerinin kendi içinde bağdaşıklık taşıdığı bilinmektedir (Polat 2009; Braun 2011; Fryer 2016). Ancak, SB metinlerinde herhangi bir varlıktan ilk bahsedildiği an ile ikinci kez bahsedildiği an arasında gönderimsel ilişkiyi takip etmeyi zorlaştıracak kadar uzun bir zaman dilimi bulunması sorun yaratabilmektedir. *İnci Küpeli Kız* (2003, Peter Webber) filminde hizmetçi kız Griet ressam Vermeer'in atölyesini temizlemektedir. Bu sırada gördüğü tablodan gözlerini alamaz. Yaklaşık 30 saniye boyunca Griet'in bakışlarıyla ve ekranda görüntülenen ayrıntılarıyla, tablo, izleyicilerin görsel dikkatinin odağı haline gelir. O sırada ressamın kayınvalidesi Maria içeri girer ve (29)'dakileri söyler. Braun (2011)'e göre SB metninde tablonun ekranda görüntülendiğiyle ilgili görsel bilgi sözel olarak verilmedikçe (29b)'deki *it* adıyla tablo arasındaki gönderim ilişkisi aradan geçen zaman nedeniyle kurulamayabilir. Ancak, bu örnek Türkçede sorunlu değildir: (30b)'de (kanıtsallık kipliğinin dilbilgisel biçimbirimlerle gösterilmediği) İngilizcede olduğu gibi *Bitti mi?* denilmiş olsaydı *Temizlik bitti mi?* anlamında yorumlanabilirdi. Ancak temizliği yapan Griet olduğuna göre, ((30b)'de dolaylı kanıtsallık gösteren) *-mİş* ekinin dilbilgisel olması için gönderim ilişkisi için metindışı çevreden

başka bir varlık aranmalıdır. Toparlarsak, SB metinleri hazırlanırken söz konusu dile özgü olası sorunlar saptanarak bunlara uygun çözümler yolları aranmalıdır.

- (29) a. (00:11:11) Maria: You're not the first to forget your manners in front of his paintings.
 b. (00:11:16) Maria: Tell me, girl, do you think it finish-ed? (özgün diyalog)
- (30) a. Maria: Resimlerinin karşısında işini unutan ilk sen değilsin.
 b. Maria: Söylesene kızım, sence Ø bit-miş mi? (Dublaj metni, Kanal D, DVD)

Sonuç olarak, engelli bireylerin toplumsal yaşama daha etkin bir biçimde katılabilmeleri için yapılan çalışmalar arttıkça, sesli betimlemenin de önemi artacaktır. Son yıllarda SB, akademik araştırmanın yanısıra uygulama alanı olarak da giderek daha fazla ilgi çeker hale gelmiştir (Snyder, 2008). Yalnızca tiyatro, sinema ve televizyon programlarının değil, bilgisayar oyunları, müze ve sergilerin de görme engelli bireylerin erişimine uygun hale getirilebilmesi için çalışmalar sürdürülmektedir (Vercauteren, 2007). Hatta, Avrupa Birliği ülkelerindeki SB uygulamalarında birlik sağlanması amacıyla birtakım çabalar gösterilmektedir (Vercauteren, 2007). Türkiye'de de SEBEDER (Sesli Betimleme Derneği) tarafından hizmetçi bir kılavuz hazırlanmıştır (Baş, 2016). Bu bağlamda dilbilimin SB alanına katkısı, Türkçeye özgü olası sorun ve çözümlerin bu kılavuza eklenmesinin sağlanması biçiminde olabilir.

Kaynaklar

- Baş, N. (2016). *Görsel-İşitsel Çeviri, Dublaj ve Sesli Betimleme*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Baumgarten, N. (2008). Yeah, that's it!: Verbal Reference to Visual Information in Film Texts and Film Translations. *Meta*, 53 (1), 6-25.
- Benecke, B. (2004). Audio-Description. *Meta*, 49 (1), 78-80.
- Braun, S. (2011). Creating Coherence in Audio Description. *Meta*, 56 (3), 645-662. doi:10.7202/1008338ar.
- Chomsky, N. (1981). *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris Publications.
- Cunnings, I., Fotiadou, G. & Tsimpli, I. (2016). Anaphora resolution and reanalysis during L2 sentence processing: evidence from the visual world paradigm. *Studies in Second Language Acquisition*, 39, 621-652. doi: 10.1017/S0272263116000292.
- Çeltek, A. & Oktar, L. (2017). Türkçe Söylem Yapısında Boş Nesne. B. Makaroğlu, İ. P. Bekar & E. A. Akkök (haz.) 30. *Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri* (s. 125-132). Ankara: Dilbilim Derneği Yay.

- Delabastita, D. (1989). Translation and mass-communication: film and TV translation as evidence of cultural dynamics. *Babel*, 35 (4), 193-218. doi:10.1075/babel.35.4.02del.
- Demircan, Ö. (2008). Türkçe'de İzleme. Y. Aksan & M. Aksan (haz.) *XXI. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri* (Mersin Üniversitesi, 10-11 Mayıs 2007) (s. 117-127). Mersin: Mersin Üniv. Yay.
- Díaz Cintas, J. & Remael, A. (2007). *Audiovisual Translation: Subtitling*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Enç, M. (1986). Topic Switching and Pronominal Subjects in Turkish. D. Slobin & K. Zimmer (haz.) *Studies in Turkish Linguistics* (s. 195-208). Amsterdam: John Benjamins.
- Erguvanlı-Taylan, E. (1986). Pronominal versus zero representation of anaphora in Turkish. D. Slobin & K. Zimmer (haz.) *Studies in Turkish Linguistics* (s. 209-231). Amsterdam: John Benjamins.
- Fryer, L. (2016). *An Introduction to Audio Description: A practical guide*. Londra: Routledge.
- Givón, T. (1983). Topic continuity in discourse: The functional domain of switch reference. J. Haiman & P. Munro (haz.) *Switch-Reference and Universal Grammar* (s. 51-82). Amsterdam: John Benjamins.
- Grosz, B. J., Joshi, A. K. & Weinstein, S. (1983). Centering: A framework for modelling the local coherence of discourse. *Proceedings of the 21st Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (ACL-83)* (s. 44-50). Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Halliday, M. A. K. & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. Londra: Longman.
- Huang, C. T. J. (1984). On the Typology of Zero Anaphora. *Language Research*, 20 (2), 85-106.
- Kerslake, C. (1987). NP deletion and pronominalisation in Turkish. H. E. Boeschoten & L. Verhoeven (haz.) *Studies on Modern Turkish: Proceedings of the 3rd Conference on Turkish Linguistics* (s. 91-104). Tilburg: Tilburg Üniv. Yay.
- Kornfilt, J. (1987). Beyond binding conditions: The case of Turkish. H. E. Boeschoten & L. Verhoeven (haz.) *Studies on Modern Turkish: Proceedings of the 3rd Conference on Turkish Linguistics* (s. 105-120). Tilburg: Tilburg Üniv. Yay.
- Kunduracı, A. (2015). Türkçede Aitlik Ulamı ve Biçimsel İfadesi. *Dilbilim Araştırmaları*, 2015 (1), 43-62.
- Nieuwland, M. S. & Van Berkum, J. J. (2008). The neurocognition of referential ambiguity in language comprehension. *Language and Linguistics Compass*, 2(4), 603-630.
- Ofcom. (2000). ITC Guidance On Standards for Audio Description. Erişim adresi http://stakeholders.ofcom.org.uk/broadcasting/guidance/otherguidance/tv_access_serv/archive/audio_description_stnds.
- Oktar, L. (1997). Söylemsel Artgönderim Örüntülerinde İletişimsel Etkenler. *Dilbilim Araştırmaları*, 1997, 127-132.
- Okyayuz, A. Ş., & Kaya, M. (2016). Erişim çağında azınlığa gönderim ve bir çeviri türü olarak sesli betimleme. *International Journal of Social Science*, 51 (3), 15-32. doi:10.9761/JASSS3803.
- Özsoy, A. S. (1990). Söyleyiçi Dönüşlü Yapı. *Dilbilim Araştırmaları*, 1990, 35-40.

- Öztürk, B. (2000). Türkçe bir adıl-düşürme dili mi? A. S. Özsoy & E. Taylan (haz.) 13. *Dilbilim Kurultay Bildirileri* (s. 55-64). İstanbul: Boğaziçi Üniv. Yay.
- Öztürk, B. & Erguvanlı-Taylan, E. (2016). Possessive constructions in Turkish. *Lingua*, 182, 88-108. doi: 10.1016/j.lingua.2015.08.008 0024-3841.
- Polat, N. T. (2009). Çeviribilim ve Dilbilim Bağlamında Türkiye’de Sesli Betimlemenin Yeri ve Önemi. *Dilbilim Araştırmaları*, 2009, 1-10.
- Rai, S., Greening, J., & Petré, L. (2010). *A Comparative Study of Audio Description Guidelines prevalent in different countries*. Londra: Royal National Institute of Blind People.
- Ruhi, Ş. (1992). Zero NP anaphora versus full NP anaphora in Turkish. Ahmet Konrot (haz.) *Proceedings of the 6th International Conference on Turkish Linguistics* (s. 105-116). Eskişehir: Anadolu Üniv. Yay.
- Sansa-Tura, S. (1986). Definiteness and referentiality in Turkish non-verbal sentences. D. I. Slobin & K. Zimmer (haz.) *Studies in Turkish Linguistics* (s. 165-194). Amsterdam: John Benjamins.
- Schroeder, C. (1999). *The Turkish nominal phrase in spoken discourse*. Wiesbaden: Harrasowitz.
- Snyder, J. (2008). Audio description: The visual made verbal. J. Díaz Cintas (haz.) *The Didactics of Audiovisual Translation* (s. 191-198). Amsterdam: John Benjamins.
- Turan, Ü. D. (1998). Türkçe metinlerde adılların dağılımı ve işlevleri. *Dilbilim Araştırmaları*, 1998, 70-84.
- Türkkan, B. & Yağcıoğlu, S. (2006). Türkçe bilimsel metinlerde gönderimsel bağdaşıklık ve köprü gönderimi: Merkezleme Kuramı çerçevesinde bir yaklaşım. *Dilbilim Araştırmaları*, 2006, 59-70.
- van Schaaik, G. (1996). *Studies in Turkish Grammar*. Wiesbaden: Harrasowitz.
- Vercauteren, G. (2007). Towards a European guideline for audio description. J. Diaz Cintas, P. Orero, & A. Remael (haz.) *Media for All: Subtitling for the Deaf, Audio Description, and Sign Language* (s. 139-149). Amsterdam: Rodopi.